Marko Simonović: Nationaal-socialistisch taalbeleid in Nederland voor en tijdens de bezetting 1940-1945

Nationaal-socialistisch taalbeleid in Nederland voor en tijdens de bezetting 1940-1945

Marko Simonović

Inleiding

Het centrale doel van dit onderzoek is de maatregelen op het gebied van de taalpolitiek, die de overheid tijdens de Duitse bezetting heeft genomen, in kaart te brengen. Aangezien de kiemen van een nieuw, bewust gepland taalgebruik al vanaf 1931 in de NSB-kringen te bespeuren zijn, wordt er ook aan de "interne" nationaal-socialistische taalpolitiek voor de Tweede Wereldoorlog aandacht besteed.

Klaarblijkelijk moet men er rekening mee houden dat de ingrepen op de taal in beide fasen een verschillende status hadden. Toch hebben we hier ervoor gekozen de feiten uit de periode voor en tijdens de bezetting samen te presenteren en het nationaal-socialistische taalbeleid in Nederland als één verschijnsel te bekijken, aangezien de procédés, de doeleinden maar ook de ijveraars van het nationaal-socialistische taalbeleid na de intocht van het Duitse leger vrijwel dezelfde bleven. Er lijken twee aspecten te zijn waar men zou kunnen bepleiten dat het om twee wezenlijk verschillende perioden gaat – de doelgroep en de "doordringendheid" van de standaardisatie. Het lijkt toch moeilijk bewijsbaar dat een invloed op de taalgemeenschap als geheel na de intocht als een hoofddoeleinde van de nationaal-socialisten gold (terwijl het vóór de intocht niet het geval was). Wel zijn er aanwijzingen dat sommige aspecten van de standaardisatie tijdens de bezetting juist elitistisch waren (bv. het jargon van de Germaanse SS). Ook de "doordringendheid" van de nationaal-socialistische taalpolitiek lijkt tijdens de bezetting niet groter te zijn geworden. Aangezien de nationaal-socialistische ingrepen op dit gebied niet bepaald opvallend waren en er onder de bevolking geen bereidheid was om deze ingrepen te accepteren/implementeren, is het moeilijk aan te tonen dat de Nederlandse taalgemeenschap zich van deze taalpolitiek bewust was en, als dat wel het geval was, dat ze na mei 1940 meer bekend en invloedrijk was.

Dat het om een gerechtvaardigde aanpak gaat, laat ook de enige beschikbare studie over het taalgebruik van de Nederlandse nationaal-socialisten - Toorn, 1991 – zien. Toorn maakt duidelijk dat de nieuwe omstandigheden weinig aan het taalgebruik, maar ook de perceptie van de taal, veranderden.

Doorgaans staat de invloed op de Nederlandse taalgemeenschap centraal terwijl het beleid i.v.m. de Duitse taalgemeenschap in Nederland buiten beschouwing is gelaten. Wel komt Duits als tweede taal aan de orde.

Aanpak en methode

Alles wat de nationaal-socialisten aan taalpolitiek hebben gedaan valt onder de hedendaagse sociolinguïstische categorie – *language planning*. In dit onderzoek proberen we tussen de twee soorten *language planning* onderscheid te maken – *status planning* (veranderen van de

functie van een taalvariëteit of de rechten van degenen die hem spreken) en *corpus planning* (veranderen van de taal zelf – zijn interne stuctuur).

Aangezien het om een uitwerking van een nieuwe aanpak gaat, proberen we in dit stuk een overzicht van de relevante verschijnselen te geven, zonder de ambitie definieve oordelen te vellen over het aandeel van de mogelijke procédés in de nationaal-socialistische taalpolitiek als geheel. Ook de voorbeelden zijn uit de al bestaande literatuur geselecteerd, waarbij hun representatieve kracht vooral als criterium diende.

Doeleinden van het nationaal-socialistische taalbeleid

Hoewel de hoofdbedoeling van de nationaal-socialistische taalpolitiek makkelijk te raden is (een nazificering van het Nederlands) is er een vraagstuk dat doorslaggevend was voor de implementatie daarvan: wat is de positie van het Nederlands t.o.v. de andere talen, vooral het Duits?

Mogelijkheden voor een consequent taalbeleid

Alle activiteiten van de bezettingsmacht werden op dit gebied in één opzicht bemoeilijkt – men wist niet wat de definitieve status van Nederland (en het Nederlandse volk en de Nederlandse taal) in het "nieuw Europa" zou zijn.

Aangezien de toekomstige status van de Lage landen onduidelijk was en de bezettingsmacht er geen duidelijke aanwijzingen over kreeg op wat voor indeling het volk voorbereid moest worden, ging men verschillende kanten uit, meestal onzeker en op eigen houtje. Daarom kan men alleen kiemen van de verschillende strategieën bespeuren.

Daarbij moet men voor ogen houden dat het helemaal niet vaststaat dat een verduitsing van het Nederlands op zich een doeleinde was van de nationaal-socialisten. Het kan ook zijn dat men in Berlijn zulke ambities helemaal niet koesterde.

Ook het onomstreden doeleinde van de taalpolitiek, de nazificatie van het Nederlands, werd ook door dezelfde oorzaken bemoeilijkt. Het stond vast dat Nederlands een terminologie voor de nationaal-socialistische begrippen moest krijgen, maar zonder een duidelijk toekomstproject of, liever gezegd, met een aantal tegenstrijdige toekomstprojecten wed dit een moeilijke taak.

Duitse invloed op het Nederlands – germanismen en verduitsing

Van germanismen in de Nederlandse taal is er sprake geweest door de hele geschiedenis van het Nederlandse taalgebied heen. In de twintigste eeuw waren er felle discussies over wat men als germanismen moest beschouwen. Het meest besproken waren lexicale germanismen. Een van de belangrijkste tijdschriften over taal – "Onze taal" hield zich vooral bezig met de taalzuivering en met name de zuivering van germanismen (Burger, Jong, 1991).

Lexicale germanismen hebben in het Nederlands een zeer aparte status onder de leenwoorden. Ze zijn namelijk vanwege de verwantschap tussen de twee talen grotendeels leenvertalingen die meestal alleen aan de hand van de kennis van het Duits als leenwoorden te herkennen zijn[1].

Men moet hier voor ogen houden dat de leenwoordstatus van een woord (of een andere taaleenheid) samenhangt met de kennis die de taalgemeenschap over de andere taal heeft en ook met de aanwezigheid van de massale tweetaligheid, die tot het verspreiden van invloeden kan leiden. Daarom is de perceptie van germanismen vanuit het huidige perspectief (in de tijd wanneer de Nederlandse taalgemeenschap over aanzienlijk minder kennis over het Duits beschikt) opvallend anders dan die van de jaren dertig en veertig[2].

Mogelijkheden voor een definitieve verduitsing van het Nederlands

Met het gangbare procédé van het inburgeren van germanismen kon een intensieve Duitse invloed op het Nederlands, hoe intensief ook, niet tot het verdringen van het Nederlands leiden. Omdat men het Duitse woord *Bahnbrecher* als *baanbreker* overneemt (en niet als *baanbrecher, bahnebrecher* of iets dergelijks) en omdat er op andere taalniveaus weinig vergelijkbaars gebeurt, lijkt het erop dat een *corpus planning* in het Nederlands (ten minste in de twintigste eeuw) in geen geval tot een taalverschuiving/taalverlies kon leiden.

Een overgang van de hele taalgemeenschap naar het Duits was op korte termijn evenzo uitgesloten, ook omdat niet iedereen de taal kende (hoewel de kennis van het Duits veel normaler was dan nu).

De enige strategie die nog overblijft, is een *status planning*. De overheid kon het Nederlands als “een soort” Duits verklaren en blijven gebruiken of het uit het gebruik van de overheidsinstanties verdringen.

Status planning

In dit deel komen alle zetten van de nationaal-socialisten aan bod, waarmee men de positie van het Nederlands in de nieuwe Nederlandse maatschappij en t.o.v. het Duits probeerde te bepalen.

Ook de puristische uitingen over de zuiverheid van de taal en aansporingen tot het verdrijven van (de nieuwe) germanismen uit het Nederlands worden hier besproken, omdat ze niet voor innovaties in de taal pleitten (geen *corpus planning*, dus), maar louter declaratief van aard waren. Hun primaire functie was een houding tot uiting te brengen: dat Nederlands, net als alle talen, “zuiver” van vreemde invloeden moest blijven om de producten van de “volkse geest” uit te kunnen drukken.

De regeling i.v.m. het Nederlands als schoolvak komt hier evenzo aan de orde.

Het is duidelijk dat er alleen i.v.m. de periode tijdens de bezetting sprake kan zijn van echte *status planning*. Toch lijken alle kenmerken van deze taalpolitiek hun wortels in de voorafgaande ontwikkelingen binnen de de nationaal-socialistische kringen te hebben.

Niets aan de hand?

Het is opmerkelijk dat er in Nederland tijdens de bezetting geen wetgeving op het gebied van taal was (behalve op het gebied van schoolonderwijs). Er waren dus geen nieuwe voorschriften (ook voor de nationaal-socialisten niet), en dat in een land waar de Duitstalige gemeenschap de Duitse *Sprachlenkung* ijverig toepaste.

Hoewel alles wat gepubliceerd werd van de hand van nationaal-socialisten was, is er in deze context geen sprake van een consequent taalbeleid. De uitingen over dit thema weerspiegelden meestal de houding van een kleinere groep, in de regel op eigen houtje gedaan.

De wetenschappelijke theorie van het Nederlands die vóór de oorlog bestond, bleef erkend, hoewel de meeste bekende neerlandici hun pen droog hielden. Men schreef over taal op dezelfde basis, hoewel met nieuwe doeleinden. Wat als de enige nieuwe tendens onder de neerlandici te bespeuren was, was een grotere interesse voor taalgeschiedenis, waarbij constant nadruk op de verwantschap met het Duits werd gelegd.

Dat de bezettingsmacht geen radicaal taalbeleid wilde voeren, dat tot het afschaffen van het Nederlands als officiële taal zou kunnen leiden, was al duidelijk in de eerste dagen van de bezetting. In de toespaken van Seyss-Inquart wordt Nederlands consequent als een aparte taal gekenschetst. Alle communicatie met de bevolking verliep in het Nederlands en de nieuwe documenten (*Ausweise*) waren meestal tweetalig. Hoewel Nederlands de facto erkend werd, was het nog steeds onduidelijk hoe deze situatie officieel vastgesteld/geïnterpreteerd zou worden.

Taalideniteit

Vanwege de onduidelijke status van de Nederlanse taal in de nationaal-socialistische optiek waren er in de nationaal-socialistische kringen al lang voor de oorlog uiteenlopende pogingen tot het definiëren van de Nederlandse taalgemeenschap.

In 1935 verschijnt bij de nationaal-socialistische uitgeverij Nenasu de brochure "Vlamingen en wij" van N. E. der Lander, waarin het accent wordt gelegd op gemeenschappelijke taal als een bepalend criterium voor de identiteit van een volk/volksgemeenschap:

"Tot hen, die dezelfde taal spreken, voelt men zich door ondefinieerbare banden aangetrokken; men voelt een volksgemeenschap" (pag. 3; citaat naar Groeneveld, 2001: 217).

Dat de Duitsers zelf de Nederlandse taal ook tijdens de bezetting in de regel als een aparte en verwante taal beschouwden, werd goed weerspiegeld door de bijdragen van Rudolf Steinmetz in de *Deutsche Wochenzeitung für die Niederlande*. Hierin bepleit Steinmetz een eigen plaats van de Nederlandse taal en het Nederlandse volk binnen het Groot-Germaanse rijk. In 1942 verschijnen deze populaire bijdragen gebundeld onder de titel *Niederländische Betrachtungen* (Groeneveld, 2001: 221).

In 1941 verschijnt bij de Nederduitsche Uitgeverij het boekje *Wat is Nederlandsch?* door Taido Tjapkema, waarin de auteur ("nuchtere Groninger boer") oppert dat Nederlands niet hoefde te worden verdedigd voor verduitsing, omdat Nederlands al Duits was (Groeneveld, 2001: 221). Zulke meningen bleven echter tamelijk exotisch in het publieke discours van die tijd.

Taalfunctionaris? Johannes van Ham

In het kader van een wel erg gezichtsloze politiek, valt slechts één prominente nationaal-socialist op, met name Jonannes van Ham, hoofd Afdeling Boekwezen van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten. Van Ham was enigszins bekend als veelzijdige

taalijveraar. Binnen de nationaal-socialistische kringen was hij bijzonder actief in de “strijd voor het behoud van de Nederlandse taal”. Sinds 1943 onderhoudt hij samen met H. Diephuis de rubriek “De Taalhark”, waarin hij het groeiende aantal germanismen en de slordigheid van de vertalers aan de kaak stelt[3] (Groeneveld, 2001: 217).

In 1944 publiceert Van Ham bij uitgeverij de Schouw de brochure “Taalpolitiek”. Voor hem was de taalpolitiek “de aanwending van al die middelen waardoor de goede ontwikkeling van de taal wordt bevorderd, haar aard behouden blijft, ze naar buiten toe wordt gewaardeerd en gekend, en door het eigen volk bemind”

De Taalclub

De Taalclub was een wekelijks programma van de Nederlandsche Omroep die tot een organisatie met 4000 corresponderende leden is uitgegroeid. Het programma speelt zich bij de fictieve familie Schrijver af, waar de huisvriend Gerard Leezer soms even langskomt.

In 1943 verschijnt bij de Schouw “Onze eigen taal, handboek van den Taalclub naar de schriften van Marie Servaes” samengesteld door Herman Schrijver, waarachter Yge Foppema schuilging (Groeneveld, 2001: 217).

In dit boek komen verschillende taal- en stijlkwesties aan bod die aan de hand van voorbeelden uit recente publicaties behandeld worden. De auteurs hebben de bronnen echter weggelaten.

Vooraan in het boek staat het “Lied van de Taalclub”, waaruit de ideologische strekking van de organisatie duidelijk wordt:

Moedertaal, vertrouwde klanken,

Die wij stamelden als kind,

Moedertaal die onze gansche volksgemeenschap samenbindt.

Dankbaar zijn wij voor den zegen

Dat wij U als voordeel kregen. (citaat naar Groeneveld, 2001: 217)

Vooys beschrijft deze publicatie als “een bont samenraapsel uit niet genoemde “kranten”, dat zeer onoordeelkundig samengesteld is”. Daarin herkent hij onberispelijke, algemeen gebruikte woorden en uitdrukkingen, technische woorden die opzettelijk naar het Duits vertaald zijn, germanismen die lang voor 1941 voorkwamen en “nabootsingen van vreemde woorden, wellicht door halve of hele Duitsers, door Nederlanders die hun taal verleerd hadden op schrift gesteld” (Vooys, 1946: 78).

Naar de bedoeling van deze publicatie kan men alleen maar raden. Het lijkt toch waarschijnlijk dat de auteurs, conform de ideologie van toen, wilden tonen dat de Nederlanders permanent op hun hoede waren voor “Fremdkörper” in hun eigen taal. Dat er met het Nederlands niet zo erg veel aan de hand was en er niet erg veel te verzuiveren was, moest er niet toe doen.

“Onze taal”

In een korte geschiedenis van het tijdschrijft en genootschap “Onze taal” kenschetsen Burger en Jong het tijdschrift in de eerste jaren van zijn bestaan als “een verenigingsorgaan van verstokte germanismenjagers” (Burger, Jong, 1991).

Vanaf het eerste nummer van tijdschrift “Onze taal” waren de redacteurs vooral sterk tegen de germanismen gekant. In datzelfde eerste nummer van 1932 maken de redacteurs duidelijk dat ze niets hebben tegen Duitsland of het Duits:

“Wij behoeven zeker niet te betoogen dat wij niets hebben tegen Duitschland en zelfs evenmin iets tegen de Duitsche taal, maar wel iets tegen het verduitschen van de *Nederlandsche* taal." (citaat naar Burger, Jong, 1991)

Tot het begin van de oorlog was het duidelijk dat germanismen niet door toedoen van Duitsers of onder invloed van een bewust Duits beleid over de Oostgrens toestroomden. De ware boosdoeners waren de Nederlandse taalgebruikers.

Maar zelden wordt de Duitse taalpolitiek besproken. In de eerste jaren doet men dat alleen prijzend en i.v.m. de puristische strekking van het Duitse tijdschrift “Muttersprache”. Een eerste negatieve reactie op het schrijven van “Muttersprache” verschijnt in 1935 in hoofdartikelrtikel “Onze Duitsche... broeder”, waarin de redacteurs een op Chamberlains *Grundlagen des 19. Jahrhunderts* gebaseerd artikel over Duits als wereldtaal aan de kaak stellen.

Directer aangedaan voelen de redacteurs van “Onze taal” zich door een artikel van Karl Haag in “Muttersprache”, waarin Nederlands als een ontaard Duits dialect wordt bestempeld. Volgens Haag lijdt het geen twijfel dat Nederlands van oorsprong Duits is (“Wie kommt ihr dazu die deutschen Sprachmittel so zu missbrauchen?”), maar ook hij koestert geen illusie dat er iets valt te “verbeteren” (verg. onderdeel Mogelijkheden voor een definitieve verduitsing van het Nederlands):

“Für uns ist die niederländische Sprache eine geschichtliche Merkwürdigkeit, selten mehr. Als Behälter von Geistesschätzen teilt sie eben auch für uns das Los aller Kleinsprachen.” (citaten naar Burger, Jong, 1991)

In het hoofdartikel “*Gosssprache... of grootspraak*?” slagen de redacteurs erin de wetenschappelijke waarde van Haags artikel koelbloedig te behandelen, zonder naar politieke argumenten te grijpen. In zijn antwoord noemt Haag zijn vier beweegredenen om het artikel te schrijven (waaronder Freude am Niederländischen), waarop “Onze taal” antwoordt: “Dit nu verzoent ons weer met den schrijver”.

In 1939 dwingt Haag de redactie nog eens tot het reageren. In een artikel in “Muttersprache” schrijft hij:

“Der Siegeszug der hochdeutschen Schriftsprache machte halt, nicht an der niederfränkischen Stammes- und Sprachgrenze, sondern an der holländischen Staatsgrenze” (citaat naar Burger, Jong, 1991)

De redactie reageert nuchter en wetenschappelijk, maar voor het eerst neemt ze ook de rol op van een woordvoerder van de Nederlandse taalgemeenschap:

“Duitschland heeft genoeg aan zijn eigen geestelijk bezit om het onze niet onder voorwendsels voor zich behoeven op te eischen; Nederland wenscht aan zijn eigen historie en volkskarakter vast te houden, en kan zich zelf niet beschouwen noch begeert bij anderen door te gaan voor een bij ongeluk buiten de omheining geraakt uitgroeisel van den Duitschen geestelijken lusthof” (citaat naar Burger, Jong, 1991)

Inmiddels biedt de redactie zijn lezers een vijftalige argumentatiecursus voor degenen die het standpunt willen bestrijden dat Nederlands een Duits dialect is, onder de titel *Voor hen, die in het buitenland willen opkomen voor hun taal*.

In september 1939, nadat de Duitsers Polen binnenvielen, publiceert het tijdschrift het hoofdartikel “Voor het te laat is” van de diplomaat mr. F. E. H. Groenman, dat over germanismen in het Nederlands gaat[4]. Een vaak geciteerd passage is tot vandaag toe beroemd gebleven:

“Houdt Uw taal vrij zooals gij Uw land vrij houdt. Een vrije taal in een vrij land.

Een vrije taal maakt ons onkwetsbaar; zelfs eeuwen van dwingelandij kunnen een natie niet fnuiken, die vasthoudt aan haar eigen, vrije taal.

Een onvrije taal in een vrij land heeft een ondermijnende werking, zij heeft de strekking het vrije land gedurig minder vrij te maken.

Een onvrije taal in een onvrij land... het einde.”(citaat naar Burger, Jong, 1991)

Tijdens de bezetting wordt «Onze taal» veel populairder, als een van de weinige bladen die oven groot-vaderlandse onderwerpen mochten schrijven. Het blad concentreert zich, net als de hele neerlandistiek van toen, op historische en onomastische thema's.

In de tiende jaargang in januari 1941 begroet de redactie 1500 nieuwe abonees en maakt nog een keer duidelijk wat de strekking van het blad is:

«De tiende jaargang van ons maandblad zal 1500 lezers meer tellen dan de vorige; anderhalfduizend Nederlanders hebben de behoefte gevoeld zich bij ons aan te sluiten en met ons te strijden voor het behoud van onze taal. Een strijd - wij hebben het reeds gezegd - niet tegen buitenlandsche vijanden, maar tegen onze eigen tekortkomingen - onze eigen onverschilligheid, onkunde en smakeloosheid. Strijden wij zonder ophouden tegen deze euvelen, geven wij de taal weder de plaats in onze eerbied en liefde die haar, als onze moedertaal, rechtens toekomt, dan zal het goedgaan. Met haar, en met ons.

Wij heeten onze vijftienhonderd van harte welkom in onzen kring!» (citaat naar Burger, Jong, 1991)

In deze periode wordt het bestrijden van germanismen steeds algemener en sommige thema's (zoals bespreken van het nationaal-socialistische sleutelwoord *volksch*) worden bewust vermeden.

Een apart geval - *cultuur* vs. *kultuur*

Een van de zeldzame gevallen waarin de nationaal-socialistische overheid zich expliciet uitte over een taalkwestie is de dicsussie over de schrijfwijze van het woord “cultuur”. Door een samenloop van omstandigheden valt de Duitsachtige schrijfwijze samen met de progresieve spelling die voor de bezetting (en totaal onafhankelijk van de Duitse invloeden) aan populariteit had gewonnen, omdat de klank /k/ in het Duits consequenter “fonetisch” als k wordt weergegeven. Het gaat dus om het toekennen van nieuwe connotaties aan al bestaande taalvormen (om deze reden wordt dit geval in dit onderdeel behandeld).

Op een brede discussie over de “meer Nederlandse” spelling van dit woord reageert in 1941 de voorzitter van de Nederlandsche Kultuurkring, G.A.S. Snijder in *Volksche Wacht*:

“Men zegt of schrijft of voelt dat wie kultuur met k schrijft, de bedoeling heeft de Nederlandsche “cultuur” te verduitschen... velen menschen schijnen te denken, dat wij daardoor de Nederlandsche cultuur in Duitsche kultuur veranderen –of willen veranderen” (citaat naar Groeneveld, 2001: 222)

Door de spelling met c als een gallicisme te kenschetsen (terwijl de spelling met k “uit het Germaans komt”) probeert Snijder de spelling met k als officieel te bevestigen. Hij constateert:

“Wie nu nog aan de C blijft vasthouden, distancieert hierdoor bewust de Nederlandse van de Duitse kultuur” (citaat naar Toorn, 1991, 169)

Nederlands als schoolvak

In 1940. stelt P. Jumelet voor het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming een plan op voor de nieuwe vormingsschool op “volksch-socialistische inslag”, dat in de tweede helft van 1941 gestalte kreeg in de Nederlandsche instelling voor Volksonderwijs (NIVO) (Groeneveld, 2001: 217).

De hoofdstrekking van die nieuwe instructies was dat het bij het onderwijs niet gaat om “het kweken van wetenschappelijke, maar maatschappelijke reuzen”. Dat was te bereiken door zowel het “aanvoelen en beleven” van de taal, vooral aan de hand van de “volksche” voorbeelden, zoals het oefenen van actief taalgebruik door voordrachtskunst en toneelspel.

Dat hierbij aan de taal zelf weinig veranderde hoeft men niet te zeggen.

Corpus planning

Ook niets aan de hand?

Een richtsnoer voor het nieuwe taalgebruik in de nationaal-socialistishe tijden waarin concreet voorgeschreven wordt wat aan de (de structuur van de) taal moet veranderd worden, is nooit gepubliceerd. Alle veranderingen werden direct door de praktijk gedicteerd. Dat het Nederlands de woorden voor nieuwe, nationaal-socialistische begrippen[5] moest hebben was vanzelfsprekend, dat anglicismen ongewenst waren eveneens.

Het is duidelijk dat de nieuwe, instabiele en betrekkelijk spontaan ontstane norm alleen op de nationaal-socialistische kringen betrekking had. Het taalgebruik van de rest van de taalgemeenschap veranderde in zoverre er Duitse woorden voor “oorlogsbegrippen” bij kwamen, uit loutere behoefte aan benamingen en zonder een bewust taalbeleid.

Nieuw discours

In dit onderdeel besteden we vooral aandacht aan de het taalgebruik van de nationaal-socialisten in Nederland voor en tijdens de bezetting. Het nieuwe discours ontstaat in de eerste jaren van de Nationaal-socialistische beweging en veranderde niet wezenlijk door de hele periode van zijn bestaan.

Dit taalgebruik is meestal bestudeerd aan de hand van de nationaal-socialistische pers en de toespraken van de functionarissen. Het wordt in een apart onderdeel besproken omdat het (ook) bijzonder specifiek nationaal-socialistische terminologie bevat, waar de meeste taalgebruikers nooit vertrouwd mee zijn geraakt.

Hier proberen we vooral aandacht aan de nieuwe taalvormen (woorden) te besteden, terwijl we de talrijke veranderingen van gevoelswaarde en betekenisverschuivingen buiten beschouwing laten. Dit doen we vooral omdat de omvang van de betekenisverschuivingen (bijvoorbeeld van woorden als “jood” en “propaganda”) bijzonder variabel waren binnen de taalgemeenschap, maar ook binnen de nationaal-socialistische kringen[6] (er waren bv. nationaal-socialisten die consequent niet-antisemitistisch waren). Hoewel het geen twijfel lijdt dat de nationaal-socialisten hun eigen systeem van ideologemen ontwikkelden, is de invloed daarvan op de ontwikkeling van de taal in principe gering en ze verdwenen meteen na de oorlog of beperkten zich weer tot de nationaal-socialistische kringen, in hoeverre die er nog waren.

Archaïserend taalgebruik

Bijna alle ingrepen op de taal waren ingrepen op de woordenschat. Alleen bij de tendens van archaïsering zijn er sommige verschijnselen van andere taalniveaus. Hier gaat het in de regel om fragmenten in het Middelnederlands en quasi-Middelnederlands die als versiering van de teksten in modern Nederlands moesten dienen. In het tijdschrift “Volk en vaderland” verschijnt in de meidagen van 1940 een quasi- Middelnederlands rijmpje:

In alle druc en rou

Biet malkander de hant;

In alles zijt getrou

Gods kerk en vaderant (citaat naar Toorn, 1991, 298).

Het devies van de Nederlandsche Arbeidsdienst was “Ick dien”.

Het is duidelijk dat in dit geval geen archaïsering van de taal als geheel de bedoeling was, maar het creëren van een associatie met de vaderlandse geschiedenis.

Lexicale innovaties - Germaanse stammen

Een aanzienlijk aantal woorden die uit de moderne taal verdwenen waren, werd door de nationaal-socialisten geactualiseerd.

Een van de typisch nationaal-socialistische sjibboleth-woorden, die in het Nederlands steeds beladen is gebleven, is **sibbe**. Dit woord, ingevoerd naar het Duitse voorbeeld als een "gangbare" term voor "gezamenlijke verwanten, familie", was en is een historisme in het Nederlands (vooral in oud-Germaanse samenhang). Dit reeds bestaand woord verschijnt in de taal van de radicalere nationaal-socialisten in nieuwe samenstellingen zoals: ***sibbekunde***, ***sibbengevoel***, ***sibbe-teeken***, in de afleiding ***versibbing*** en de namen van de nieuwe instituten van de Germaansche SS – ***sibbeboek*** en ***sibbe-bureau*** (Toorn, 1991, 107).

Al in het programa van de NSB van 1931 probeert Anton Mussert de term ***stam*** te actualiseren door het over de ***Dietse stam*** te hebben. Tot deze volksstam, d.w.z. "een geheel van door taal en/of afkomst aan elkaar verwante (volks)groepen" rekent hij Nederlanders, Vlamingen en Zuid-Afrikaners (Toorn, 1991, 107).

Diets als een synomiem voor eigen volk (met verschillende opvattingen over de omvang van dit volk) werd een van de sleutelwoorden van de NSB-ers. Het gebruik van dit woord, maar vooral van ***Dietsland*** en ***Groot-Dietsland***, zorgde voor talrijke twisten tussen de "Dietse" NSB en "Germaanse" SS. Deze naam kreeg geen offciële status buiten de NSB-kringen.

Men had het ook vaak over **Dietse gouwen**. ***Gouw*** (in gewoon taalgebruik vooral een gewest van het Frankische rijk) was een van de geactualiseerde historismen, dat nooit een naam voor een bestuurlijke eenheid is geworden. Dit woord werd consequent gebruikt niet-specifiek voor landstreken (Toorn, 1991, 107) en er zijn geen pogingen geweest om het een officiële status toe te kennen.

Een andere "landnaam" is ***Germanje,*** de naam van het land waar alle Germaanse volken zouden wonen. Hoewel het een van de sleutelwoorden van de Germaansche SS was, werd dit woord ook door de NSB-ers regelmatig gebruikt (Toorn, 1991, 242).

Voor de grote openlucht-bijeenkomsten op het eigen terrein te Lunteren gebruikten de NSB-ers het oud-nieuw woord **hagespraak** (een bijeenkomst van Saksische boeren tot het einde van de Republiek). Een ander belangrijk begrip voor de interne communicatie in de NSB was vanaf 1933 de groet ***Houzee!***, waarvan men geloofde dat het de groet van Tromp en De Ruyter was. Dit was nog een van de woorden waarmee de NSB-ers zich distantieerden van de SS-ers, die de Hitler-groet gebruikten.

Een ander typisch woord voor het partij-jargon was ***kameraadske***, voor een partijgenote. Dit ouderwets aandoend woord werd niet als een archaïsme, maar als een "kernachtig Friesch woord" geprezen (Toorn, 1991, 304).

Het gebruik van de zgn. *Dietse maandnamen* werd door de NSB-ers gepropageerd. Al deze namen waren historisch gefundeerd en pas begin twintigste eeuw was definitief geconstateerd dat ze "niet eens meer worden verstaan" (Toorn, 1991, 307). In 1938 verklaart de Afdeling Vorming van het Hoofdkwartier in het tijdschrift "Ontwakend volk":

"Hoofd afd. X vestigt er de aandacht op, dat voortaan door zijn afdeling niet meer op briefwisseling zal worden ingegaan, indien niet tenminste naast de gebruikelijke maand-namen ook nog de goed-Dietse maand-benamingen worden gebruikt. Het behoort tot de taak

der Afd. Vorming te waken, dat deze benamingen niet verder in vergetelheid raken. Deze benaminingen luiden:

Louwmaand (Januari)

Sprokkelmaand (Februari)

Lentemaand (Maart)

Grasmaand (April)

Bloeimaand (Mei)

Zomermaand (Juni)

Hooimaand (Juli)

Oogstmaand (Augustus)

Herfstmaand (September)

Zaaimaand (October)

Slachtmaand (November)

Wintermaand (December)

Men leere deze namen uit het hoofd en.. gebruike ze!" (citaat naar Toorn, 1991, 298)

Niet alle nationaal-socialistische bladen gebruikten deze namen. Dat de kennis van de Dietse maandnamen niet erg algemeen was, getuigt ook het feit dat ze een van de vaardigheden was die bij de proeven voor jonge leden van de Jeugdstorm getest werden.

Een nog beperktere kring was vertrouwd met de nieuwe namen van functies binnen verscheidene organisaties van de nationaal-socialisten bv. ***heerbanleider***, ***drost***, ***baljuw,*** allemaal historismen.

Lexicale innovaties – purismen

Er was ook ook een kleiner aantal nieuwe purismen, waarmee men zonder archaïsering gangbare Nederlandse woorden wilde vervangen. Toorn vermeldt o.a. ***opsteller*** voor *redacteur*, ***opstelraad*** voor *redactie*, ***keervers*** voor *refrein*, die enigszins populair werden, maar ook totaal mislukte innovaties zoals ***schenker*** voor *ober*, ***pronkroom*** voor *slagroom* of ***luchtgastvrouw*** voor *stewardess*.

Lexicale innovaties – «goed Duits»

Het aantal Duitse woorden die zonder aanpassing in het Nederlands verschijnen, lijkt tamelijk marginaal. Vooys vermeldt, weer aan de hand van het materiaal uit de N.S.B.-bladen: ***Betrieb***, ***Betriebsführer***, ***Ausweis***, ***Kitsch en Schund***, ***Hetze*** en ***hetzen*** (Vooys, 1946: 77).

Het gebruik van fonetisch onaangepaste Duitse namen voor SS-rangen was zeer gebruikelijk in de SS-bladen. Vaak gaat het om **Unterscharführers**, **Obersturmführers** en de **Führer** zelf.

Leenvertalingen

Het valt op dat de Nederlandse nationaal-socialisten met de taal minder ingrijpend omgingen dan de Duitse. Dit is begrijpelijk vanwege de positie die NSB-ers in Nederland vóór, maar ook tijdens de bezetting hadden. De Nederlandse nationaal-socialisten gebruikten liever reeds bekende en algemenere woorden, waar de Duitsers nieuwe woorden vormden. Bv. voor het nieuwe, nationaal-socialistische begrip van vorming (als middel van overdraging van de wereldbeschouwing) vonden de Duitsers het woord *Bildung* te eenzijdig intellectualistisch en ze gebruikten liever neologismen als Willenschulung, Charakterformung en Umerziehung (Toorn, 1991, 67) terwijl in de Nederlandse nationaal-socialistische kringen het woord vorming steeds werd gebruikt, natuurlijk met de nieuwe betekenis.

Een overgrote meerderheid van de voorlopig ingeburgerde lexicale innovaties waren leenvertalingen uit het Duits die van Nederlandse bestanddelen en volgens de Nederlandse woordvormingsmechanismen gemaakt waren. Evaluatie van zulke neologismen vanuit het huidige standpunt is een uiterst ingewikkelde kwestie, maar meestal wordt de aanwezigheid van een passend woord in de Nederlandse woordenschat als criterium genoemd. De neologismen die een al ingeburgerd Nederlands woord zouden verdringen worden overal afgekeurd. Onder de afgekeurde woorden vallen ook de woorden die volgens Duitse woordvormingsprocédé's gevormd waren, als een poging tot verduitsing.

Leenvertalingen - “goed Nederlands”

De meeste leenvertalingen vallen onder deze groep. Het gaat om woorden, waarbij men aan de vorm niet op kan merken dat ze onder een vreemde invloed zijn gevormd. Technisch gezien gaat het om “goed Nederlands”

Aan de hand van de NSB-bladen vermeldt Vooys o.a.: ***leidersbeginsel*** (Führrerprizip), ***levensruimte*** (Lebensraum), ***arbeidsinzet*** (Arbeitseinsatz), ***gelijkschakeling*** (Gleichschaltung), ***studentenfront*** (Studentenfront) (Vooys, 1946: 77). Andere bronnen vermelden ook: ***volksvreemd*** (*volksfremd*), ***volksdom*** (*Volkstum*) e.z.v.

Leenvertalingen - “problematisch Nederlands”

Als de woorden die in oorlogsberichten voorkwamen en “goed-Nederlandse verdrongen” noemt Vooys: ***weermacht*** (

Ook Toorn vermeldt dat er opvallend weinig echte germanismen zijn en dat zij vooral in de verhalen van frontbelevenissen door Nederlandse vrijwilligers voorkomen. Hij noemt o.a. ***lastwagen*** (<*Lastwagen*), ***voormarsch*** (<*Vormarsch*), ***rolbaan*** (<*Rollbahn*), ***verpleging*** (<*Verpflegung*) voor *proviand*, ***aangrijpen*** (<*angreifen*) voor *aanvallen*, ***opvorderen*** (<*auffordern*), ***omleggen*** (<*umlegen*) voor fusilleren, ***kopschot*** (<*Kopfschuss*).

Spreektaal - tijdelijke tweetaligheid en nieuwe realiteit

Een aanzienlijk aantal Nederlandse arbeiders werkten in Duitstalige gebieden tijdens de bezetting. Dat had een tijdelijke tweetaligheid tot gevolg. Bij zulke sprekers verscheen een aantal "organische" germanismen. Vooys vermeldt: ***vaarkaart***, ***in urlaub varen***, ***lager***, ***shoenflikker***, ***afreis***. Al in 1946 constateert Vooys dat het om voorbijgaande verschijnselen gaat, die snel uit het taalgebruik verdwijnen "temeer omdat van de anti-Duitse stemming na de bevrijding een niet te onderschatten tegenwerking uitgaat" (Vooys, 1946: 78).

Een zeer beperkt aantal Duitse woorden drongen tot alle sprekers van het Nederlands door: met zekerheid kunnen we hier alleen **Ausweis** (naast volksetymologisch *uitbewijs*) en **Urlaub** (vooral in betekenis *verlof*) noemen.

Het enige Duitse woord dat rond 1940 het tot die tijd gangbare Nederlandse woord (*kazemat*) heeft verdrongen is het woord **bunker** (in betekenis "*uitgegraven verdedigingsstelling of schuilplaats*").

Duits als vreemde taal

Al in augustus 1941 maakt de generaal-secretaris van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming, Jan van Dam in een rede duidelijk dat het noodzakelijk is "dat er op den duur een toestand ontstaat waarbij elke Nederlander eenigszins vertrouwd raakt met de Duitse taal". Hij vond het belangrijk niet alleen omdat het de mogelijkheid verhoogt "het contact en het vriendschappelijk verkeer te bevorderen, wat voor de toekomst van ons volk in een toekomstig Europa niet anders dan gunstig kan zijn", maar ook omdat de invloeden uit het Duits op die manier het best te stoppen zijn. In dit verband maakt hij duidelijk wat voor houding de nieuwe overheid heeft tegenover de Duitse invloed:

"Er is geen twijfel aan, dat het Nederlands, ik heb dat al vaker betoogd, thans sterker dan ooit is blootgesteld aan Duitse invloed en dat die invloed voor de zuiverheid van onze taal gevaarlijker is dan bijvoorbeeld die van het Fransch of van het Engelsch" (citaat naar Groeneveld, 2001: 217).

Van Dam stelde het vak Duits vanaf het zevende jaar van de lagere school voor drie uur per week verplicht. Het voorgeschreven leerboek, *Deutsches Lehr- und Lesebuch für die Niederländische Volksschule* door C.F.E. Blijdensteib en K.E.König, werd vanaf maart 1941 op scholen verspreid.

In heel Nederland werden er ook cursussen voor volwassenen georganiseerd, meestal door de Nederlandsch-Duitsche Kultuurgemeenschap en de Nederlandse Omroep. Waarschijnlijk omdat het materiaal vol nationaal-socialistische propaganda zat, liep het aantal cursisten op den duur terug.

Conclusie

Men moet concluderen dat het Nederlands in Nederland in geen enkel opzicht wezenlijk veranderde tijdens de onderzochte periode.

Het is echter fout te denken dat grote ingrepen op het gebied van de taal niet konden plaats vinden onder een nationaal-socialistische regering. Een flagrant voorbeeld van een duidelijke *language planning* tijdens de Tweede Wereldoorlog is Kroatië.

Het is al op het eerste gezicht duidelijk dat het taalbeleid niet tot de prioritaire doeleinden van de nieuwe overheid behoorde. Blijkbaar had geen van de belangrijke factoren interesse om de Nederlandse taal (of zijn positie) wezenlijk te veranderen. Noch *status planning* noch *corpus planning* werden gevoerd met als definitief doeleinde een totaal andere taalsituatie te creëren. Beide werden gebruikt om eigen principes tot uitdrukking te brengen waarbij het in een zeer beperkt aantal gevallen om een aansporing tot een concreet type taalgedrag ging.

De strijd voor taalbehoud en de zuiverheid van de taal (wat strookte met de nationaal-socialistische opvattingen over taal) was in beide gevallen de toonaangevende tendens.

Van een verduitsing kan haast geen sprake zijn. De woorden die men planmatig invoerde waren meestal juist historisch geïnspireerde neologismen en geen germanismen. Alle echte germanismen deden hun intrede spontaan en zonder dat het door een gepland taalbeleid werd gedicteerd.

Het blijft een vraag in hoe grote mate de nieuwe *language planning* tot de Nederlandse taalgemeenschap heeft kunnen doordringen d.w.z. of de meeste taalgebruikers op de hoogte waren van wat er voorgeschreven/aangeraden werd (d.w.z. of de standaardisatiekanalen überhaupt fungeerden). Het is bovendien niet vanzelfsprekend dat het bewustzijn van deze standaardisatie tot een gehoorzamen zou leiden. Het lijkt waarschijnlijker dat de meeste Nederlanders juist de door de nationaal-socialisten geprezen vormen en voorbeelden liever vermeden. Dat maakte het mogelijk dat de taal in een land waar decennia lang over het gevaar van germanismen overal gesproken en geschreven werd na vijf jaren Duitse bezetting nauwelijks anders was.

Literatuur

Burger, Peter en Jong, Jaap de. 1991. Onze Taal tot 1952 in: *Onze Taal! Zestig jaar strijd en liefde voor het Nederlands*, Sdu (de gebruikte versie is een lichte bewerking op http://www.onzetaal.nl)

Groeneveld, Gerard. 2001. Zwaard van de geest. Nijmegen: Vantilt

Toorn, Maarten C. van den. 1991. *Wij melden u den nieuwen tijd; een beschouwing van het woordgebruik van de Nederlandse nationaal-socialisten*. 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij

Toorn, Marteen C. van den, Pijnenburg, W.J.J., Leuvensteijn, J.A.van, Horst, J.M. van der [red.] 1997. *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam : Amsterdam Univ. Press

Vooys, Cornelis G. N. De. 1946. *Duitse invloed op de Nederlandse woordvoorraad.* Amsterdam: North-Holland Publ. Co.

[1] De fonologisch onaangepaste Duitse woorden die men gebruikt voor de begrippen direct verbonden met de oorlog (*Ausweis, Ersatz, Führer, Blitzkrieg*) of een theorie in wetenschap of

filosofie (*Dasein, Ding an sich, Gestalt*) worden steeds in verband gebracht met “Duitse begrippen”. De kleine groep onaangepaste woorden die zich met de originele spelling hebben ingeburgerd (*sowieso, überhaupt, bühne, wecken*) lijkt marginaal te blijven in de Nederlandse woordenschat.

[2] Om deze reden beschouwen de moderne taalgeschiedeniswerken alleen de onaangepaste Duitse woorden als germanismen. Alleen daarom kunnen de moderne taalhistorici concluderen dat “de hoeveelheid Duitse leenwoorden weinig indrukwekkend is” (Toorn, 1997: 559). Dat er weinig bewustzijn van de situatie in de Duitse taal is, getuigen ook ingeburgerde germanismen met een fout, zoals im Frage of unheimisch.

[3] Het gehele nummer van Volk en Vaderland van 29 september 1944 is te vinden op http://www.kuijsten.de/ouwekranten/xk0063.html. Hier behandelt de auteur van “De Taalhark” een aantal slordigheden in een brief.

[4] Het is interessant om te kijken naar de nieuwe germanismen die in die tijd in „Onze taal“ vermeld werden. Het gaat om woorden als *roodkool, roodvos* en *wildzwijnsbout*, dus relatief marginaal en in geen geval bijzonder verduitsend, vanuit het huidige perspectief althans.

[5] Vernederlandsen van de nazi-terminologie was niet het enige mogelijke procédé. In „Onze taal“ van 1934 wordt het onaangepast schrijven van Hakenkreuz bepleit. De auteurs voeren aan dat men aan de Engelsen een voorbeeld zou moeten nemen die ook the Kaiser; Herr Hitler, the Reich, the Präsident en Generalfeldmarschall schrijven en zich daarbij succesvol van ieder oordeel distantiëren.

[6] Bij de gevoelswaarde van woorden was er nog minder consequentie en standaardisatie. Ook de bekende „stijladviezen“ van Goebbels vonden weinig weerklank onder de Nederlandstalige nationaal-socialisten. Een van zijn meest bekende „Anweisungen“ – die over het gebruik van het woord *propaganda* uitsluitend met positieve bijklank: „Propaganda nur dann, wenn für uns, Hetze, wenn gegen uns“ – had geen invloed op het taalgebruik in Nederland. Daar werd „propaganda“ meestal negatief gebruikt (Toorn, 1991, 70).